

Czoch Gábor

A város mint földesúr. Kassa és falvai a jobbágyszabadítás előtti években

Rónai András, nemzetközi hírű földrajztudós, geológus, a két világháború között az Államtudományi Intézetben Teleki Pál munkatársa, emlékirataiban felidézi az első bécsi döntést követő szlovák–magyar egyezkedéseket az új határvonal megállapításáról. A döntőbírák által megrajzolt határvonal ugyanis kis léptékű térképen készült, ezért számos községet nem tüntetett fel, nem húzta meg a községhatárokat, így sok olyan település volt, amelyek hovatartozásáról a két érintett fél delegáltjaiból álló határmegállapító bizottságnak kellett döntenie. Heteken át húzódozó viták után végül még mindig maradt néhány község, amelyekről nem sikerült egyezsége jutni, a döntést ezért helyszíni szemléhez kötötték. Az egyik ilyen vitatott település a Kassa északi határában fekvő Kavocsány volt, egy döntően szlovákok lakta falu, amely „Kassa város ellátásából élt. A lakosság nap mint nap hordta a tejet, zöldséget, baromfit, tojást a városba”. A szlovák fél képviselői a falu nemzetiségi összetételére, míg a magyarok a község gazdasági érdekeire hivatkozva érveltek Kavocsány Szlovákiához, illetve Magyarországhoz csatolása mellett.

„Amikor a határmegállapító bizottság a helyszínre érkezett, a község főterén éppen hetipiac volt, nyüzsgő sokaság. A cseh generális [Rudolf Viest, a szlovák küldöttség vezetője ekkor a csehszlovák határőrség parancsnoka volt] kiszállt kocsijából és magabiztosan megszólított egy szálas szlovák parasztot, nevét kérdezte, s hogy helybeli-e. A szálfatermetű férfi éppen a községi bíró volt. Viest láthatólag örült, hogy jó szemmel egy nyilván öntudatos, falujában méltóságot viselő embert választott ki a tömegből, és tüstént feladta neki a kérdést: hova akar a falu tartozni, Szlovákiához vagy Magyarországhoz? A meredek nagy ember megjáratta a szemét a tábornoki uniformison és a civil urakon, aztán körül a piacon és saját népén, és szép nyugodtan azt felelte: »Do Košice.« Kassához.”¹

Ez a történet igen jól érzékelteti, mennyit jelenthet egy falunak a közelében fekvő város. Bár a pozícióik, már csak az erőviszonyok miatt is, különbözőek, azonban falu és város viszonya nem egyirányú, hanem kölcsönös egymásrautaltság jellemzi, amelyben a gazdaságiak mellett más jellegű érdekek is megjelennek. Ebben az összetett kapcsolatrendszerben bizonyos elemek lényegüket tekintve nagyfokú állandóságot mutatnak, mások azonban jellemzően adott társadalmi-politikai kontextushoz kötődnek, és a történeti keretek változásával módosulnak.

¹ Rónai 1989: 195.

Jelen tanulmány a falu és város közötti kapcsolat ama típusát kívánja vizsgálni Kassa és a környező falvak példáján keresztül az 1848 előtti évekre vonatkozóan, amikor a város egyben a falu földesura is volt. Ennek alapján úgy is fogalmazhatnék, hogy a földesúr és jobbágy közötti viszony sajátos esetét elemzem írásomban. Abba kívántam elsősorban betekintést nyerni, hogy a jobbágyfelszabadítást közvetlenül megelőző időszakban miként jellemezhető a város és a birtokához tartozó falvak mindennapi kapcsolata, milyen falusi ügyekben, hogyan döntött, miként járt el a város mint földesúr. E tekintetben elsősorban a Kassa városi tanácsa üléseiről vezetett jegyzőkönyvek anyagára támaszkodtam. Ebből is látható, jelen keretek között nem vállalkozhatom a 19. század közepét jellemző falu és város, de még csak a városi földesúr és jobbágyfalvai közötti kapcsolatok minden területre kiterjedő átfogó elemzésére. A kassai tanács elé került legkülönbözőbb falusi ügyek számbavételével azonban remélem, hogy sikerül e sajátos viszonyrendszer néhány általánosabb korabeli jellemzőjét is felvillantani.

KASSA BIRTOKAI

A szabad királyi városok kiváltságaiknál fogva rendelkezettek birtokokkal, ahol – korszakunkban a Magyar Udvari Kamara felsőbb ellenőrzése alatt – a földesúri jogokat gyakorolták. Ebből következően Kassa az uradalmához tartozó településeknek nem csupán piachelyet, vagy például a legközelebbi postaállomást, tehát mai szóhasználattal információs központot jelentett; e községek népe a város bírói hatalma alá tartozott, neki róttá le az úrbéres tartozásait. Ezen túl, a város kegyurasága alá tartozott a helybéli plébános is. Továbbá a kisebb királyi haszonvételek, vagyis regálék jogbirtokosaként a város gyakorolta a kocsmatartás, sör- és pálinkafőzés, mészárszéktartás és húsmérés, az örletés, a mész-, cserép- és téglaféltetés, a kőbányászás jogát, az uradalmi erdőségekben ő szabta meg a makkoltatást, illetve a tüzelőre, házépítésre vagy akár a koporsó készítésére való faanyag használatát. A földesúri függés tehát a mindennapi megélhetés igen széles skáláját érintve tette még szorosabbá és összetettebbé a falu–város kapcsolatot.²

A 19. század közepén Kassa földesurasága alá tartozó településeket, miután a városi levéltárban külön erre vonatkozó teljes körű kimutatást nem sikerült találnom, a korszakból fennmaradt városi számadáskönyvek alapján azonosítottam. A vizsgált időszakból fennmaradt utolsó kötet az 1844/45. katonai évre (1844. november 1-jétől 1845. október 31-ig) vonatkozik.³ Ez mindösszesen tizenhét falut (akkori magyar nevükön: Miszlóka, Alsótőkés, Felsőtőkés, Baska, Béla, Berki, Garadna, Hámor, Kassaujfalu, Kavcsány, Kisfalú, Kisladna, Nagyladna, Óruzsín, Szent István, Szokolya, Tehány), valamint Forró mezővárosát

² A szabad királyi városok joghatóságáról lásd részletesen Kállay 1989 és Kállay 1996, különösen 380–389.

³ AMK UP Rationes Cassae Cameraticae liberae ac Regiae Civitatis Cassoviensis pro Anno Militari 1844/45 confecta.

említi. Fényes Elek 1851-es *Geographiai szótára* szerint ugyanakkor Kassa 19 településnek volt földesura, de tudjuk, hogy Fényes adatai döntő részükben korábbi állapotokat tükröztek, zömükben az 1830-as évek elejére vonatkoztak.⁴ A város földesúri birtokát alkotó községek állománya alakulásának részletes története még nincs megírva. Granasztói György monográfiájában a 16. század elejére-közepére feltehetően érvényes állapot bemutatására tett kísérlete során már felhívta a figyelmet a birtokállomány változásai nyomán követésének nehézségeire. Mindenesetre, ha összehasonlítjuk a Granasztói által a 16. századi Kassa tulajdonában álló településekről összeállított, 27 tételből álló listát a 19. század közepére minden bizonnyal a város földesurasága alá tartozó községek körével, a következő megállapításokra juthatunk.⁵ Az 1848 előtti években Kassa birtokát képező 18 helység közül 16 már a 16. században is a város tulajdonában állt, nevezetesen Abaúj vármegyében Alsó- és Felsőtőkés, Baska, Béla (Kassabéla, korábban Szentvérképe), Forró, Garadna, Mislóka; Sárosban pedig Berki, Kavecsány, Kisfalu, Kis- és Nagyladna, Szent István, Tehány, Szokoló (Szokolya), Ruzsin (Óruzsín). A két későbbi szerzemény e szerint tehát (Kassa)Hámor és Kassaujfal: Fényes mindkettőt már Kassa birtokaként jegyzi fel. Fényes Elek kimutatásában ugyanakkor nem szerepelt, de a városi számadáskönyvek, tanácsülési jegyzőkönyvek vonatkozó adatai szerint ezen években is Kassa birtokát képezte Óruzsín (Fényes senkit nem jelöl a falu földesuraként), míg a számadáskönyvben Fényes adataihoz képest nem szerepel Kőszeg (Kisak) és a már a 16. századi birtokok között feltűnő Tapolcsány sem. Az alapján tehát, amit Fényes Elek forrásairól tudunk, e két település feltehetőleg az 1820-as évek végén, az 1830-as évek folyamán került el a várostól.⁶ Mindezt szempontunkból úgy foglalhatjuk össze, hogy bár a birtoktestben voltak változások, a 19. század közepén Kassához tartozó települések nagy többségét a város már évszázadok óta birtokolta.

A város és falvai közötti kapcsolat jellegéről sokat elárul az a kérelem, amelyet 1846-ban Aranyidka bírái küldtek a kassai tanácsnak. A november 10-én kelt folyamodványukban „40 lakosoknak tűz vész által koldus botra lett jutása panaszoltatik”, és ezért a várostól segílyt kérnek. Kérésüket azzal támasztják alá, hogy „Kassán nemü részben ökis a kereskedést eddig emelték volna”. A beadványt elbíráló Választott Község (a városi tanács mellett működő, elsősorban gazdasági ügyekkel foglalkozó, a polgárok soraiból választott testület) egyrészt a város házipénztárából a károsultaknak – a nem jelentéktelen összegű – 10 pengő forint kifizetését szavazta meg, másrészt engedélyt adott arra, hogy „felebaráti segedelmet” gyűjtsenek nekik a városban. Indoklásul azonban nem arra hivatkoztak, hogy

⁴ Fényes 1851; Benda 1981.

⁵ Granasztói 2012: 226–228. A szerző Alsó- és Felsőtőkést, továbbá Nagy- és Kisladnát egybe sorolta, így tulajdonképpen a lista 29 települést tartalmaz.

⁶ A 16. században Granasztói György szerint Kassához tartoztak, de már sem Fényes, sem a számadáskönyvek nem említik a város birtokaként a következő településeket: Szárazvölgy, Radács (részbirtok), Aranyidka, Szebenye (Garadnával összevonva Granasztói megjegyzése szerint), Kalsa, (Hernád)Szurdok, (Hernád)Vécese, Kis-Szina, Lengyelfalva, Peklén, Vörösvágás, Szilvájújfalu (részbirtok).

Aranyidka lakosai mennyivel járulnak hozzá a városi piac forgalmához, hanem arra, hogy „azon helység jobbágjai valaha város jobbágjai valának”.⁷

Aranyidkát a 16. században már a város birtokaként említik a források. Gyalay Mihály lexikona szerint 1767-ig volt a város birtokában, míg Tutkó József 1861-ben publikált várostörténete szerint 1765-ben a város egy maloméért („városi alsómalom”) cserébe a királyi ügyésznek adta át örökjogon a települést, bányáival együtt.⁸ Aranyidka lakosainak kérelme és a város vezetőinek erre adott válasza tehát arra utal, hogy a város és a falu közötti kapcsolatban a kölcsönös gazdasági érdekeken túl a földesúri fennhatóság – mint arra már utaltam – jóval többet és mást is jelentett, hiszen ennek az emléke immár több mint fél évszázad elmúltával is megfelelő indok a város vezetői számára a gondoskodó kegyes cselekedetre. A továbbiakban elsőként a falu–város viszony gazdasági aspektusait vizsgálom, majd ezt követően – immár részletesebben – a földesúr és falvai közötti hétköznapi kapcsolatokba igyekszem bepillantást nyújtani.

A FÖLDESÚRI FALVAK GAZDASÁGI JELENTŐSÉGÉRŐL

Azt, hogy mit is jelenthetett a városi piac számára a környező falvak kereslete, mekkora lehetett a falusi termények forgalma, milyen arányban járultak hozzá a városi lakosság mindennapi szükségleteinek ellátásához, megfelelő források hiányában számszerűsíteni nem lehet. Felidézhető ugyanakkor Kazinczy Ferenc leírása, aki 1789 júniusában a városban tett látogatásának élményeit rögzítve arról ír, hogy érkezése másnapján kilátogatott a piacra, ahol a hetivásár éppen vége felé közeledett, de még látta a környező települések „pályinkát, vaját, tejet, tojást, zöldséget és gyümölcsöt áruló” lakosainak sokaságát. Pillanatnyi személyes benyomásai rögzítése után az író általános, egyben igen kedvező jellemzést is adott a városi piaci ellátottságról:

„Kassa mindennemű eleséggel bővülködik, valamit kívánhatni. Szikszó termékeny környékei, ide számlálván Borsodnak is egy részét, neki gabonát, a zemplényi Hegyalja, Gönc, Héjce és szikszó bort, Kassának környékei zöldséget, a szalánci erdőség pedig bő makkolást ad.”⁹

Kassa piacának jelentőségéről természetesen idézhetjük Bácskai Vera és Nagy Lajos kutatásait is: az általuk felállított osztályozás szerint Kassa a Pest-Budát követő tizenegy településből álló „elsőrendű városok” csoportjához tartozott, illetve piackörzete alapján az országos rangsor negyedik helyén találjuk a 19. szá-

⁷ AMK Stredna Manipulácia. Választott Község Üléseinek Jegyzőkönyve 1846. Az idézett forrásokat minden esetben szövegűen, eredeti helyesírással közlöm.

⁸ Gyalay 1989: 342; Tutkó 1861: 172. Fényes Elek e település földesuraként, mindezzel összhangban, a kamarát jelöli meg (Fényes 1851: 48).

⁹ Kazinczy 1979: 548.

zad első harmadában.¹⁰ Fényes Elek 1837-es leírásában azt jegyzi meg, hogy Kassa „öt országos vására csekély, de hetivásárai népesek”. Ugyanakkor nem utolsósorban kiterjedt birtokai miatt, Fényes Kassát az egyik leggazdagabb magyarországi városnak tartja.¹¹ Kritikusabban fogalmaz a magyar tudományos művészettörténet-írás megalapítójának tekinthető Henszlmann Imre, aki úgy is mint kassai születésű tudós kapott megbízást 1846-ban a *Magyar Föld és Népei* honismereti folyóirat szerkesztőitől, hogy részletesen mutassa be szülővárosát. Szerinte akkoriiban csökkent Kassa országos kereskedelmi jelentősége, északon Eperjes, délen Miskolc jelentett számára egyre komolyabb versenytársat, kiemeli azonban „a kevésbé termékeny” Szepesség élelemellátásában játszott szerepét. Henszlmann Fényestől eltérő hangsúllyal emlékezik meg a város uradalmainak jelentőségéről is:

„E fekvő jószágok jelenleg tizennyolcz faluból, Forró és Garad helységekből, s nagy kiterjedésű erdőségekből állanak, mellyek, bányák, hámorok és olvasztókemencék közelében fekvődvén, gondosabb felügyelés mellett a város jövedelmeit tetemesen emelnék, s Kassát Magyarország leggazdagabb városává tennék.”¹²

A város birtokait illetően ennél még részletesebb elemzést olvashatunk a *Hetilap* 1848 elején, név nélkül megjelent, Kassát bemutató cikkében. A városi gazdálkodást láthatóan igen jól ismerő szerző szerint:

„Annyi tudva van közönségesen, hogy Kassa valamennyi magyarországi kir. város között a legtöbb fekvő jószágot bír, t.i. egy mezővárost, 17 falut és egy pusztát, a Hegyalján körülbelül 1000 kapás szőlőt, öszves erdei birtoka pedig 30.000 holdra megyen. – Azonban ezen fekvő vagyon korán sem ad annyi jövedelmet, mint a falvak száma után gondolni lehetne, mert a forrai uradalmat, mely Forró mezővárosából, Garadna helységekből és a szebenyi pusztából áll, és Sáros vármegyében fekvő Berki helységén kívül, a többi Abaúj vmegyé felsőbb részén és Sáros vmegyében jobbára hegyek és erdők között fekvő falvaiban, a város mint földes úr semmiféle majorsági gazdaságot nem bír, a kilenczedből, csekély regalékból bejött jövedelmet pedig a helységek igazgatása, lelkészek, tanítók, erdészek és csöszök fizetései felemésztik. E birtok azonban még is szép hasznot hajt a városnak, mert nagy kiterjedésű erdeiben, részint készpénzbeli fizetésért, részint uri munkába sok épület és tűzifa vágatik, a felmaradt robot pedig utcsinálásra és a város tisztítására fordítatik. Tehát a város sok falvai közül csak a forrai uradalom és Berki helység szolgál pénzforrásul; az elsőért 13.708 ft, az utóbbiért pedig 2000 ft. haszonbér fizettetik p.p. [pengő pénzben]”¹³

¹⁰ Bácskai 1988; Bácskai – Nagy 1984.

¹¹ Fényes 1837: III. 11–13.

¹² Henszlmann 1846: 18–19.

¹³ *Hetilap* 1848. január 21. 88.

A városi számadáskönyvek részletes elemzésére helyüzt nem vállalkozhatom, de a vizsgált korszakból fennmaradt két utolsó, az 1843/44. illetve az 1844/45. katonai évre vonatkozó kötetek végén közölt összesítőkből képet alkothatunk arról, hogy az uradalmakból származó bevételek milyen arányban járultak hozzá a város összbevételeihez.¹⁴ A két vizsgált évben a bevételek közelítőleg azonos módon alakultak, így mivel most csupán az arányok érzékeltetése a cél, a két év adatait összevontan kezelem. A falvak úrbéri adója ezek szerint a város teljes évi jövedelmeinek mindössze egy százaléka körül alakult. A robot megváltásából befolyó összeg, illetve a szintén a falvakhoz kapcsolódó „termények” (*ex proventu terrae productorum*) nevű tételek együttesen is csak valamivel több mint fél százalékot tettek ki. A gabona- és a bortizedből befolyó összegek is csak az összes bevétel kevesebb mint fél százalékát adták. Ugyanakkor a külön tételként felsorolt forrai uradalomból befolyó összeg a teljes bevételnek valamivel több mint három százalékát jelentette. Jóval magasabb volt ezzel szemben a haszonvételekből (malom, mészárszék, kocsmatartás stb.) származó bevétel, ami a teljes 20%-a körül alakult, míg az erdők és rétek utáni jövedelem 1-2%-ot tett ki. E két utóbihoz természetesen a falusiak is hozzájárultak, bár részesedésüket megbecsülni sem tudjuk. A gabona, illetve a liszt eladásából származó jövedelmek közül az előbbi az összes bevétel 1%-a, az utóbbi 2%-a körül alakult. A számadások szerinti legtöbb jövedelmet azonban a város ezekben az években tőkekihelyezésből (*ex elocatis capitalibus*) könyvelhette el, jövedelmeinek közel fele innen származott (az 1843/44. katonai évben kerekítve 53%, 1844/45-ben 49%), míg a második legnagyobb bevételi forrást a már említett haszonbérletekből származó jövedelem jelentette. A kettő együttesen, főként ha a kamatbevételeket is tekintetbe vesszük, Kassa bevételeinek közel háromnegyedét adta.

Egy 1847. október végén készült kimutatásból ugyanakkor az uradalmak jobbágysai és zsellérjei által végzendő robot mennyiségéről is képet alkothatunk.¹⁵ E szerint az 1846/47. katonai év folyamán 15 falu gazdáit ténylegesen 11973 nap ígás, a zsellérek és „alzellérek” 7225 nap kézi robotot végeztek el, ami valóban jelentős tételt jelenthetett a város gazdálkodásában. A falusiaknak a városi gazdasághoz való hozzájárulása tehát – bár jelentőségét nem szabad kicsinyíteni, különösen, ami az igen komoly mennyiséget képviselő ingyen munkaerőt illeti – kétségkívül nem a város legfontosabb jövedelemforrását jelentette. Összességében úgy tűnik, hogy a számadáskönyvekből kibontakozó kép megerősíteni látszik az idézett újságcikk szerzőjének állításait, mely szerint tehát a birtokok közül a bevételek szempontjából kiemelkedett a forrai uradalom, ugyanakkor a falvakból nem származott olyan komoly jövedelme Kassának, mint amit a birtok nagysága alapján feltételezhetnénk.

¹⁴ AMK UP Rationes Cassae Cameraticae liberae ac Regiae Civitatis Cassoviensis pro Anno Militari 1844/45 confectae.

¹⁵ Kivonat azon úri munkáknak, mellyek szabad királyi Kassa városa helyység jobbágság által 1846=47 katonai év által véghez vitettek. A városi tanács 1848. évi 4261. sz. határozatához csatolt irat. AMK Stredna Manipulácia. Magistrátny súd (J).

Természetesen a falvaknak a városi gazdasághoz való hozzájárulása számbavételénél arról sem szabad elfeledkezni, hogy Kassa népessége, amely a 18. század vége és a 19. század közepe között mintegy megduplázódik, a betelepülésnek köszönhetően növekedhetett.¹⁶ A város korabeli lakosságának a 19. század első felében közel 90%-át adó katolikusok kereszteleési és halálozási anyakönyvei szerint a természetes népszaporulat egyenlege a vizsgált időszak folyamán összességében negatív volt.¹⁷ A bevándorlók társadalmi összetételéről, származási helyéről azonban, megfelelő források hiányában, pontos adatokkal nem rendelkezünk, így persze azt sem tudjuk megbecsülni, hogy Kassa falvaiból hányan telepedhettek meg tartósan a városban, miként azt sem, hányan voltak olyanok, akik rövidebb-hosszabb ideig vállaltak ott valamiféle munkát, napszámosként, cselédként, vagy idénymunkásként mint ács vagy kőműves.

Részletesebb adatok állnak azonban rendelkezésünkre azokról, akiknek sikerült a városban megtelepedve a kassai polgárjogot is elnyerniük, mivel az újonnan polgárrá fogadottak származáshelyét és foglalkozását is rendszeresen feljegyezték a város külön e célra vezetett nyilvántartásában, az úgynevezett polgárkönyvben. Korábbi kutatásaim során készített adatbázisom szerint a falusiak hozzávetőlegesen egyharmadát tették ki a 18. század vége és a 19. század közepe között Kassán polgárjogot nyerők csoportjának. A polgárkönyv utolsó, 1781-től induló kötete alapján azonban mindössze 23 főt sikerült azonosítanom, akik valamely Kassa birtokához tartozó faluból származtak. Közülük a polgárrá fogadás időpontjában csupán négy fő volt, akinek foglalkozásként az „agricola” bejegyzés szerepelt a neve mellett. További három kereskedő, egy literátus, egy cancellista, öt molnár, egy mészáros, három-három szabó, illetve csizmadia volt, míg kettőnek nem jegyezték fel a foglalkozását.¹⁸ Azt ugyan nem tudhatjuk, hogy ezt a foglalkozást vajon a városba telepedés során kezdték, vagy pedig már a falujukban is űzték, mindenesetre megerősítik azt a feltételezést, hogy a komoly anyagi áldozatokkal járó polgárjog megszerzése, amely a faluról betelepülők számára kétségkívül komoly társadalmi emelkedést jelentett, elsősorban inkább a falusi iparűzők, valamiféle kereskedést folytatók számára kínálkozott lehetőségként. Ezek az adatok ugyanakkor arra a társadalmi távolságra is utalnak, amely elválasztotta a falusi gazdákat és zselléreket attól a kassai polgárságtól, amelynek a nevében a városi tanács a földesúri jogokat gyakorolta felettük.

¹⁶ II. József 1784/87-es népszámlálása szerint lakossága 7590 fő, míg az 1847-es városi lélekösszeírás szerint 14905 fő volt. Lásd erről Czoch 1997.

¹⁷ 1799 és 1847 között összességében 1145-tel több halálesetet jegyeztek fel, mint keresztelest. Ezen 49 év folyamán ugyan valamivel többször haladta meg – egyébként rendszerint csak kis mértékben, 100 főnél kevesebbel – a keresztelesek száma (28 év alkalmával) a halálozásokét, ugyanakkor az 1831-es évben a kolerának köszönhetően közel ezerrel, az 1847-es évben az inséggel párhuzamosan fellépő betegségek miatt több mint hatszázzal haladta meg a halálozások száma a keresztelesekét. Lásd Czoch 1997.

¹⁸ Liber Neoconciuium. AMK, Supplementum H. III/2. Civ.3. Az új polgárok származási helyének részletesebb elemzését lásd Czoch 2009: 107–114.

A VÁROS MINT FÖLDESÚR

Annak érdekében, hogy a város és a falvai közötti viszonyról, hétköznapi kapcsolataik jellegéről árnyaltabb képet alkothassunk, kiválasztottam két községet, és megvizsgáltam, milyen ügyek kapcsán merült fel a nevük a városi tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyvekben. Az elemzés során az 1841 és 1847 közötti évek tanácsüléseit tekintettem át. A vizsgálatot a jelen keretek között nem kívántam kiterjeszteni a jobbágyfelszabadítással járó átalakulásra is (bár alkalmanként az 1848. és 1849. évi határozatokba is belepillantottam), míg a kezdő időpontot kutatástechnikai – „kényelmi” – szempontok szerint választottam, ugyanis Kassán 1841-ben álltak át a latinról a magyar nyelvű jegyzőkönyvezésre.¹⁹ A kutatást a tanácsülési jegyzőkönyvekről készült mutatók segítségével azokra az ügyekre összpontosítottam, amelyeket a kiválasztott két falu neve alatt találtam, ezeket szisztematikusan végignéztem. A vizsgálatot ugyanakkor alkalmanként kiegészítő jelleggel más címszavak alatt található bejegyzésekre is kiterjesztettem, olyanokra, mint például a kilenced, úri munka vagy a koldulás, szegénység. Ez utóbbiak átnézését a Felvidéket 1846-ban, de még inkább 1847 első felében sújtó éhínség indokolta.

A választásom Kassaujfalú és Mislóka elemzésére esett. Fényes Elek *Geographiai szótára* szerint Kassaujfalú „Abaúj vmegyében tót falu, Kassához keletre 1 ½ órányira”, 855 katolikus vallású lakossal, akik foglalkozásukat tekintve „szőlőt művelnek, hizott sertéssel, hussal, szalonnával Kassára jutalmas kereskedést folytatnak”. Mislókáról pedig ugyanott a következőt olvashatjuk: „tót-német falu Abaúj vmegyében, Kassához egy órányira: 961 kath.lak., kik pálinka főzésből, vászon fehérítésből, s a kassaiak fejérruhájának mosásából táplálják magukat, s hajdan mind németek valának, de már nagyobbára eltótosodtak”.²⁰ Mára mindkét egykori falu a kassai agglomerációhoz tartozik.

A vizsgált évek során összesen 211 ügyet találtam a jegyzőkönyvekhez készített mutatókban a Kassaujfalú (94), illetve Mislóka (117) önálló címszavak alatt, egy részük azonban mindkettőt, illetve Kassa más földesúri falvait is érintik. Ezek a rövidebb-hosszabb bejegyzések, illetve a hozzájuk kapcsolódó iratok egyfelől a falvak népe hétköznapijainak egy-egy vonását villantják fel, másfelől pedig a városnak mint földesúrnak a jobbágyaival, zsellérjeivel szembeni magatartásába engednek bepillantást. A tárgyalt ügyek jelentős része a tanácsnak mint a földesúri jogokat gyakorló testületnek benyújtott valamiféle panasz, illetve segélykérés a földesúrtól, más részük a jobbágyok kisebb-nagyobb kihágásaival kapcsolatos, továbbá a különböző adókat és a földesúrnak járó szolgáltatásokat érinti.

Panasszal, segélykéréssel nem csupán a jobbágyok fordultak a városhoz. 1841 elején mindkét falu plébánosa a paplak rossz állapota miatt panaszkodott, amelynek fenntartásáért a város felelt. A kassaujfalusi pap, Veichard József istál-

¹⁹ Erről lásd Kómíves 2010.

²⁰ Fényes 1851.

lóinak „düledező állapota” miatt újak építését, illetve kertjének új sövényvel való bekerítését kérte (1841/1792).²¹ A miszlókai plébános, Beziák János pedig a papház nedvességére panaszkodott, és orvosi bizonyítványt is mellékelte beadványához, amely tanúsítja, hogy a ház jelen állapotában ártalmas az egészségre (1841/916). Bár a tanács Veichard esetében a polgármesteri hivatalt a szükséges javítások „halasztás nélküli” elvégzésére utasította, az április végi rendelkezést mégsem követte azonnali építkezés, mivel a plébános szeptemberben ismét kérte a tanácstól a javítások elrendelését (1841/4495), amit egyébként a tanácsi határozat ismét sürgősen elvégzendő feladatként adott ki a polgármesternek. Csakhogy 1842 novemberében Kassaujfalú lelkésze kénytelen volt megismételni a beadványát (1842/5884), mert még mindig semmi sem történt. A tanács ekkor úgy rendelkezett, hogy az istállót még ezen év őszén „haladék nélkül” javítsák ki, a többi kért munkát pedig majd tavasszal fogják elvégezni. Az istállót ugyan feltehetően tatarozták, de a kerítés 1843 tavaszára ígért kijavítása elmaradt, ugyanis 1844 májusában a pap újabb beadványában „minden kerítés nélkül lévő kertjének már edig is tapasztalt tetemes kárai mellőzéséül” kéri a bekerítését. Úgy tűnik, ezt követően – három évvel a panasz pozitív elbírálása után – végül megoldódott a probléma, legalábbis újabb beadványt ez ügyben a pap már nem terjesztett a tanács elé.

A miszlókai plébános folyamodványára a tanács nem azonnali beavatkozás mellett döntött, hanem a helyzet kivizsgálását rendelte el. Ennek eredményére azonban közel egy évet kellett várni. 1842 februárjában a polgármester és a városi építész ugyan beadta a jelentését, amelyben jogosnak találták a pap kérelmét, de jelentésüket a tanács visszautasította. További hónapok eltelte után, a tanács május végén foglalkozott ismét az ügygel, amikor is azzal az indoklással halasztotta el a tárgyalását, hogy nem készült építési terv, amelynek elkészítésére egyúttal utasítást adott (1842/3093). Ezt követően július elején terjesztette a tanács elé a polgármester azt a javaslatot (1842/3894), amely szerint az építész véleménye alapján a „jelenlegi vadvízes helyen” a paplak nem építhető újjá, ezért a továbbiakban azt használják kocsmaként, a plébánosnak pedig adják át az „erdei lovagnok” által eddig használt helybéli urasági épületet, az erdőkerülő pedig ezentúl kapjon szálláspénzt. A tanács azonban ezt a felvetést is elutasította, mivel a paplakhoz csűr és istálló is szükséges, ami tetemesebb költség, csakúgy, mint a szálláspénz folyósítása, vagyis e megoldás a „városra nézve igen terhes lenne”, ezért a paplak kijavítására kértek terveket. Több mint egy évvel később, mivel érdemi előrelépés nem történt, a miszlókai pap König János kanonok, püspöki helytartó közbenjárását kérte. A kanonok levelében utalt a paplakban uralkodó áldatlan állapotokra, miszerint „a falak mindenkor nedvesek” és fűtés idején „eredő kelemetlen gőzölgések miatti” az egészségre ártalmasak, a pap bútorai

²¹ AMK Stredna Manipulácia. Magistrátny súd (J). A tanácsülések jegyzőkönyveiből idézett határozatokra a szöveg közben zárójelben úgy hivatkozom, hogy elsőként a határozat évét, utána a jegyzőkönyvi számát adom meg, a jegyzőkönyvek levéltári jelzetére a továbbiakban külön nem hivatkozom.

tönkremennek, ezért azt kéri, hogy a javítások elvégzéséig mégis csak engedélyezzék a panaszosnak, hogy az erdész által használt urasági házba költözhessen. A tanács azonban csak további véleményezésre továbbította a polgármesternek, illetve az építésznek a kérelmet (1843/4720). Az építkezés így tovább húzódott: az átvizsgált jegyzőkönyvekben legközelebb csak 1847-ben találtam rá utalást. E szerint a miszlókai és baskai lakosok (ez utóbbiak is a miszlókai plébániához tartoztak) a vidéket sújtó ínségre való tekintettel kérték, hogy a tanács mentse fel őket „az ez évben netalán építendő paplaki épülethez” tőlük megkívánt robotkötelezettség alól. A kérést a tanács megvizsgálásra a város gazdasági bizottságához utasította, eredményéről nincs tudomásunk, de a paplak ügyére vonatkozóan (ideértve az 1848-as és 1849-es év tanácsi jegyzőkönyveit) több bejegyzést nem sikerült felkutatni.

A miszlókai papnak ugyanakkor korántsem minden kérelme teljesítése húzódott el ennyire. Beziák János a „szegény miszlókai és baskai lakosok számára” évente rendszeresen, néha két alkalommal is a várostól koporsónak való fát kért ingyen, amit a tanács mindig meg is adott. Határozatában azonban minden alkalommal kikötötte, hogy ezt „az innen vonandó következés nélkül” teszi, vagyis hangsúlyozta, hogy ez nem teremthet a későbbiekre nézve jogalapot, minden újabb ilyen kérvény pozitív elbírálását különleges kegy gyakorlásának kell tekinteni (például: 1841/1251, 1841/5232, 1842/207, 1843/961). Hasonló elv szerint bírálták el a miszlókai lelkésznek azt a szintén évi rendszerességgel előadott kérelmét, amelyben magának az uradalomtól egy szekér szénát és sarjút kért segedelemként (például: 1841/3253, 1843/4907, 1844/3585). Azt, hogy mennyire nem valamiféle járandóságként, hanem – bármennyire rendszeresen is ismétlődő – különleges kegyként fogta ezt fel a tanács, egészen világosan megfogalmazta a pap 1842-ben benyújtott kérelme kapcsán. Történt ugyanis, hogy miután a városi vezetés hozzájárult, „hogy ez évben is a növényből egy szekér sarjút” adjanak neki minden, az „uradalomra terhes” további következmény nélkül, s az uradalmi főügyész a miszlókai rétből kijelölte a megítélt egy szekér sarjút, ám ezt a pap nem fogadta el. Hasonlóan járt el az a néhány helybéli telkes gazda is, akik korábban azt panaszolták a városnak, hogy szántóföldjeik egy részét az uraság elfoglalta és téglavetőnek használja. Miután a tanács e gazdák kárigényét jogosnak ismerte el, kárpótlásul számukra is egy-egy szekér sarjút kiadását rendelte el. A gazdák azonban szintén visszautasították azt a fűvet, amit az uradalmi felügyelő kijelölt, feltehetően a nem megfelelőnek talált minősége miatt, majd másnap a rétről „önkéntesen a javát elhordták”. A tanács erre úgy nyilatkozott, hogy „Kegyelemből járó adományok között választás senkinek nem engedtetethetvén, mennyiben a megajánlott sarnyút jelentéssel érintett lelkész elfogadni vonakodott”, az uradalmi felügyelő ezt haladéktalanul vitesse be a város majorjába, a jobbágyokat pedig a város uradalmi bizottsága hallgassa ki, és a bűnösöket „vétségökhöz mérsékelt büntetéssel megfenyítse” (1842/5433). Ennek az esetnek azonban hosszabb távon a kérelmezők számára nem volt káros következménye, amennyiben a tanulság levonása után sem a miszlókai lelkész,

sem a továbbra is a városi téglaegetőhöz használt földek gazdái többet hasonlóval nem kísérleteztek, és a tanács a későbbiekben is mindegyikük számára megítélte az egy-egy szekérnyi fűvet (például: 1846/3850, 1846/4927).

A miszlókai pap és a rábízott nyáj közötti kapcsolat úgy tűnik, nem volt felhőtlen. 1845 februárjában ugyanis a tanács megbízta az egyik uradalmi felügyelőt, hogy vizsgálja ki a helység lakosainak Beziák János elleni panaszát. E szerint ugyanis a lelkész önhatalmúlag kiterjesztette kertjének a határát, annak ellenére, hogy az így elfoglalt terület közlegelőként volt használatos, illetve ezen át vezetett az az út, amelyen a marhákat az erdőbe szokták hajtani legelni. A falu, vagy legalábbis egy része és a pap közötti konfliktus méretét jelzi, hogy az uradalmi felügyelő arról is beszámolt a tanácsnak, miszerint „érintett lelkész tisztí álásáról megfelejtkezve magát a helység minden köz és magány dolgaiba beavatja, úgy legközelebb a helység által megválasztott bírónak a templomban szokott felesketését megtagadván, őt esküdtársaival előtte [mármint a felügyelő előtt] súlyos beszámítású bűnek elkövetésével vádolta”. A tanács erre utasítást adott az uradalmi ügyésznek, hogy „a nevezett lelkész által kertjéhez foglalt köztértség iránt a szükséges visszahelyezést maga útján haladék nélkül eszközölje”, a bíró és az esküdtek elleni vádak ügyében pedig a járásbeli szolgabíró bevonásával tegyen nyomozást (1845/1246). A városi vezetés tehát következetesen járt el: miután a megbízottja révén igazolást nyert a pap önkényes területfoglalása, az ellen a rend fenntartása, illetve a jobbágycsoport érdekében rögtön fellépett, míg a további vádak tisztázására újabb vizsgálatot rendelt el. Ennek eredményét nem ismerjük, viszont ugyanezen év őszén a miszlókai gazdák a pap újabb hatalmaskodása ellen tettek panaszt a városnál, aki megtiltotta a gazdáknak „a helységük külállományához tartozó Vajmos nevű dűlő melletti szántóföld” használatát, amit mindaddig a dézsma és a kilenced megfizetése ellenében „háborítatlanul” műveltek „már az őseik is”. A tanács ekkor a gazdasági bizottságot utasítja a panasz mielőbbi megvizsgálására „a lelkész úr meghallgatása mellett” (1845/4088). Az ügy folytatásáról nincs információ, így nem tudni, végül a földesúri ítélet a jobbágyoknak vagy a papnak kedvezett-e, mindenesetre 1848-ig újabb hasonló vitának nincs nyoma a jegyzőkönyvekben, ami talán a konfliktus elcsitulására utal.

A falusi paplakokhoz hasonlóan rossz állapotban voltak a helybéli, haszonbérben működtetett kocsmák is. Igaz, a miszlókai kocsmáé a jelek szerint erre nem panaszkodott, de sokatmondó, hogy mint láttuk, az egyik terv szerint a nedves falú paplakba költöztették volna, ami feltehetően így is jobb körülményeket jelentett volna ezen intézménynek. A kassaújfalusi kocsmáról viszont újdonsült kibérlője 1842 júliusában a tanácshoz intézett folyamodványában egyenesen kijelentette, „olly rossz állapotban létezik, hogy azt használni sem lehet” (1842/3755). Bár a város vezetése a polgármesteri hivatalt a „megkívántató javítások” elrendelésére utasította, az építkezés, hasonlóan a miszlókai paplakéhoz, igencsak elhúzódott. Még ugyanez év novemberében a tanács megbízottjai megerősítették a bérlő panaszát, megállapítva, hogy a fából készült épület az idők folyamán tönkrement, „majd nem használhatatlan karba lenni találtatott”,

és ennek alapján egy új, kőből való kocsmá felépítéséről döntöttek, annak elkészültéig pedig ismét a szükséges javítások elvégzéséről rendelkeztek (1842/5860). Ehhez képest azonban a kocsmáros 1844 nyarán ismét a „dűlőfélbe levő kocsmát a nagyobb szerencsétlenségek megelőzése tekintetéből újonnan felépíteni, egyszersmind az eddig szenvedett károk nemii pótlásául magának a haszonbérből egy részt leengedni kéri” (1844/3924). Ez év októberében kelt beadványában Lengyel János bérlő előadta, hogy esőzéskor a kocsmá helyiségeibe becsorog a víz, s nem tudott ott tovább maradni. Vett egy másik házat a faluban, és ott a helyi lakosok kérésére elkezdett pálinkát árulni, azért is, mert „a lakosoknak a felső kocsmába nagy sárba járni igen fáradságos”. Az úrbéri kötelezettségeket összeíró bizottság azonban ezt a pálinkamérést megtiltotta neki. A tanács először helybenhagyta az úrbéri összeírást végző küldöttség döntését, ám végül egy hónap múlva mégis engedélyezték, hogy a zsellérháznál mérjen pálinkát, addig is, míg az új kocsmá fel nem épül, amire a tanács ismételen felszólította a polgármesteri hivatalt (1844/5947, 1844/6518). Az új kocsmá terve végül 1845. március közepére készült el, de tanácsi elfogadását követően még a Magyar Udvari Kamara jóváhagyása is kellett az építkezés megkezdéséhez, amely csak július közepén érkezett meg a kassai tanácshoz. Csakhogy az építkezés ezt követően sem indult el: 1846 februárjában Lengyel János az új kocsmá felépítését sürgető beadványára a tanácstól azt a választ kapta, hogy azt csak akkor kezdik el, ha már kijelölték a Zemplén megye felé vivő új út vonalát, és ezért ennek „békés kivárására szólítják” (1846/880). Az utolsó alkalommal 1847 májusában találkoztunk a tanácsülési jegyzőkönyvekben az építkezés ügyével, amikor is az uradalmi felügyelő jelenti, hogy a kocsmá építése „a fennforgó körülmények miatt elhalasztatott, az építkezéshez szükséges 79.500 téglá pedig szabad lég alatt elromlási veszedelemnek kitéve lenne” és ezért intézkedést kér, mire a tanács úgy döntött, hogy amennyiben azt a város egyéb szükségleteire nem lehet fordítani, adják el magánszemélyeknek (1847/3974). Vagyis amikor ténylegesen nekikezdték volna a munkának, csakúgy, mint a miszlókai paplak esetében, a várost és környékét sújtó ínség itt is közbeszólt: mind a rendelkezésre álló pénzt, mind a jobbágyság robotmunkáját kímélni, illetve fontosabb szükségletekre kellett fordítani.

Mindkét falu kocsmárosának visszatérő panasza volt, hogy a falusiak korántsem feltétlenül hozzájuk fordultak, ha megszomjaztak. 1842 márciusában például Lepes János miszlókai sörfőző, egyben a kocsmáltatási jog haszonbérleje például azt jelentette, hogy az oda való mézáros, a molnár, „nem különben némelly telkes gazdák ön készítményű pálinkát széltiben árulván, őt károsítják”. A tanács azonban úgy rendelkezett, hogy mivel a panasz megvizsgálására kirendelt városi tanácsos és tiszti főügyész jelentése szerint „a követelt kihágások valódisága ki nem sülvén, a folyamodó panasza megszüntetik” (1842/1364). 1843 januárjában a kassaujfalusi kocsmabérlő azt sérelmezte, hogy „ámbár ugyan a pálinkát azon áron, mellyen a szomszéd faluban árulatik, kész adni, a lakosok mind a mellett is a pálinkát lopva behordják”, ezért őket e számára „igen káros tettektől földes úri hatalommal eltiltatni kéri” (1843/185). Júliusban megismételte panaszát, azzal,

hogy a „helység bírja az ő károsításával pálinkát hordónként beszállítván, azt kisebb mértékben az ottani lakosoknak eladni szokja, mellynél fogva az érintett helység bírját hason kihágásoktól eltiltatni kéri” (1843/420). A tanács mindkét esetben vizsgálatot rendelt el, láthatólag különösebb következmények nélkül. 1845-ben a kassaujfalusi kocsmabérlő újabb hasonló panaszára a tanács végzés leszögezte, hogy „az italokkai csempészkedések ellen csak akkor lehet célszerűen rendelkezni, ha illy kihágáson kapott egyén személyesen e végből adatik fel, ez utóbbi panasza a folyamodónak ez úttal nem orvosolható” (1845/4895). Úgy vélem azonban, ezen ügyekben nem csupán a feljelentett kihágás bizonyításának nehézsége magyarázza, hogy a tanács, bár formálisan elrendelte a vizsgálatokat, az eljárás rendre eredmény nélkül zárult. Ez esetekben ugyanis – a kocsmáltatási jog bérbeadása miatt – nem közvetlenül a várost érte kár. Mindenesetre úgy tűnik, ha az utóbbi merült fel, a kassai adminisztráció jóval következetesebben és szigorúbban járt el.

A tanácsülési jegyzőkönyvek mutatóiban a két falu neve alatt a vizsgált időszakban felsorolt ügyek közel negyede az erdőhasználattal, erdőgazdálkodással volt kapcsolatos. Ez részben Kassa már említett kiterjedt uradalmi erdősegeivel, a vizsgált falvak fekvésével magyarázható, részben pedig azt jelzi, mennyire fontos volt az élet minden területén a fa, akár mint energiaforrás, fűtéshez vagy építkezéshez, akár mindennapi használati eszközök készítéséhez. Az erdő mindemellett az állattartásban – makkoltatás, legeltetés – is fontos szerepet játszott. A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a város mint földesúr igyekezett jelentőségéhez mérten szigorúan felügyelni erdősegeit, a falvak lakossága viszont megpróbálta megtalálni a kiskapukat, réseket a földesúri szabályozás rendszerén. Mivel az általunk elemezhető forrás a földesúr szempontjából tükrözi az eseményeket, úgy tűnik, a város sikerrel szerelte le a kijátszására tett kísérleteket, csak hogy ne feledjük, amiről a városi vezetés nem értesült, arról az utólagos elemző sem szerezhet tudomást a városi jegyzőkönyvekből.

1841 májusában a tanács „az erdőt vizsgáló rendszeres küldöttség” jelentését tárgyalta, amelyben arról számoltak be, hogy a kassaujfalusi erdőkben „tete-mes pusztítást” észleltek, ugyanakkor a falu jobbágyainak házáinál „sok levágott fát, sőt ölfát” is találtak. Ezért külön bizottság felállítását rendelték el, „ezen áthágás” kivizsgálására (1841/2408). Mindössze két hét elteltével újra a tanács napirendjén volt a kérdés. A jegyzőkönyv szerint a kassaujfalusi lakosok „az uraság erdeiben elkövetett áthágásokat megösmerve az okozott kár mennyiségét becslés szerinti áron megtéríteni ígérlik”. Csakhogy a tanács az ügy súlya miatt elutasította a megegyezéssel rendezést: „Mínthogy ezen nagyobb figyelmű áthalgási tárgy” a rendes törvény útján intéződik, a folyamodókat a bírói végzés megvárására utasítják (1841/2665). Szeptemberben „a kassaujfalusi jobbágyok és zsellérek az ottan történt lopásokat mielőbb egyezés útján rendezni kérik” újra, majd ugyanezen kérvényüket októberben is megismétlik, azonban a tanács hajthatatlan, a rendes bírói végzés bevárására utasítják a kérelmezőket (1841/4429, 1841/5228), ami jól mutatja, hogy a falusiak is érzékelték a tettük súlyát. Ennek

az ügynek a további alakulásáról nincs tudomásom, viszont 1844 februárjában ismét lopáson érték a kassaújfalusiakat. A tanácsi bejegyzésből arról értesülnünk, hogy az erdész kijelölt 164 mindenféle vastagságú tölgyfát, amit a kassaújfalusiaknak kellett volna robotban a város részére felvágni. Az eredmény 14 és fél öl tűzifa lett, csakhogy az erdész utánaszámolt, hogy ebből a mennyiségből legalább 39 és fél öl tűzifának kellett volna kijönnie. A parasztok ugyanis „nem csak a három újni vastagságát felől haladó őket nem illető gallyakat, de több derékfát is elhordtak”. A tanács 175 váltóforint kártérítésre kötelezte az elkövetőket, és utasította az uradalmi ügyészt, hogy ezt „földesúri hatalommal” szedje be, ami a jelek szerint némi huzavonát követően végül csak december elejére sikerült (1844/1008, 1844/3269, 1844/5723, 1844/6984).

Ennek a bírságnak, illetve a lopott fa értékének a jelentőségét talán jól érzékelteti az, hogy a miszlókai, ruhamosással foglalkozó lakosok 1841 és 1846 között évente 10 ft 40 krajcárt, (1842-ben 10 ft 20 krajcárt), 1847-ben pedig – talán az ínségből következő általános drágaság miatt – 14 ft 20 krajcárt fizettek pengő pénzben (a váltóforint két és félszerese) a szennyes kifőzéséhez szükséges, üstök alá való száraz gally gyűjtéséért (például: 1842/6071, 1845/7023, 1847/7574).

1841 őszén a kassaújfalusiak azt vetették fel, hogy amennyiben – a szerrintük – „eddig divatozó szokás szerint” az ölfa után maradó gallyakat a város továbbra is átengedi a favágóknak, magukat készséggel ajánlják a szükséges fa felfűrészelésére. Nyilvánvaló, hogy itt a „hátramaradó gally” sajátos értelmezése jelentett volna lehetőséget a tetemesebb többletfához jutásra. A tanács éppen ezért azt válaszolta, hogy „minden kihágások kikerülése tekintetéből az ölfa általánosan készpénzért készíttetni, a gallyak pedig ölekbe rakatni rendeltetvén” a folyamodványt elutasítják, de ha a kérvényezőök készpénzért vállalják a fűrészelést, jelentkezhetnek a gazdasági bizottságnál (1841/5683). Ugyanebben az évben a kassaújfalusiak azt is kérték, hogy a faluban kovácmesterséggel foglalkozó cigány műhelyéhez, illetve szénégetésre engedélyezzék „a városon kívül heverő száraz gallyak szedését és száraz tőkéknek kiásását” megszabott ár ellenében. Indoklásul hozzátették, hogy a falujukban rendes kovácműhelynek „semmi hely kitűzve nincs, de annak fenntartására elégtelen is lennének”, ellenben a „földművelő vas eszközeik kiigazítására naponkint elkerülhetetlen szükségük” van. Bár a betérjesztés véleményezésével megbízott Kloczko Ignác erdőmester támogatta a kérelmet, a tanács úgy döntött, „minthogy a szén égetés javalt módja által az erdőben könnyen visszaélések történhetnek, ezeknek elkerülése tekintetéből az esedező Hellység kérése nem tellyesíttetik” (1841/5059).

1842 februárjában a kassaújfalusi zsellérek fordulnak a tanácshoz, és „elődjeik szokásaira hivatkozva szabad faizást kérnek”. A városi vezetés azonban a kérelmet, azt alaptalannak tartva, elutasítja, és a zsellérek „amennyiben tudni illik ezen elődjeik által állítólag bevett szokás mind ez idáig csak a telkes gazdákra terjedne ki [...], az előbbi évekhez képest egyedül száraz galyfa szedésére utasítatnak” (1842/752). Két hónappal később a falu jobbágyai „a határukban levő hidak kijavítására szükséges egynéhány tölgyek kiadatását kérik”, amire a tanácsi

válasz az, hogy „az esedezők szokatlan kérésüktől elmozdítatnak” (1842/3755). Azt, hogy ez esetben feltehetően valóban csak ürügy lehetett a hídjavítás a faszerezésre, közvetett úton az az egy évvel későbbi határozat is jelzi, miszerint a tanács Ruzsin, Kisladna és Nagyladna lakosainak falvanként 8-8 darab vastagabb fenyő kiadását rendelte el ingyen „Hernád vizén átjáró szálakra”, miután annak szükségességéről meggyőződött (1843/1802).

A rendszeresen ismétlődő ügyek egy másik csoportját azok alkotják, amelyek a különböző földesúrnak járó szolgáltatásokkal, az adókkal, a robottal kapcsolatosak. Ami a falvak részéről érkező beadványokat illeti, a parasztság többször is azzal fordult a kassai tanácshoz, hogy mérsékelje a rájuk rótt földesúri terheket. Megtörtént az is, hogy az adó összegének hibás megállapítását sérelmezték. Amikor az időjárási viszonyok miatt kár érte a földeket és gyenge termés ígérkezett, a kilenced, a tized elengedését kérték, más esetekben a kiszabott robotmunka elszámolását vitatták, illetve a robot legalább egy részének elengedéséért folyamodtak a földesúrhoz. A kassai tanács nem feltétlenül utasította el rögtön a kérelmeket. Alapos vizsgálat után adott esetben kész volt a terhek csökkentésére. A tanács elé került beadványokból ugyanakkor az is kitűnik, hogy a parasztság, saját szemszögéből nézve teljesen érthetően, minden kínálkozó lehetőséget igyekezett megragadni, ha esélyt látott a terhei könnyítésére. Az ilyen kísérleteket viszont a tanács igyekezett szigorúan visszaverni.

Ez utóbbira példaként a miszlókai gazdáknak azt az 1841. augusztusi beadványát idézhetjük, amelyben az előző évi jégverésre hivatkozva felmentést kértek az esedékes termés utáni adó alól, megígérve, hogy jövő tavasszal már eleget tesznek kötelezettségeiknek. A tanács döntése értelmében azonban azzal az indoklással, hogy az említett jégverés miatt „a folyamodók több rendbeli kedvezésekkel máris halmozva lévén, kérelmüktől ezúttal elmozdítatnak” (1841/4213). Ehhez hasonló lehetett az az eset is, amikor 1844-ben, ismét a miszlókaiak, azért esedeztek, hogy „a múlt évek mostohasága” miatt az 1843-ra tartozó dézsmájukat megadni nem képesek, ezért a tartozásukat csak jövő évben akarják fizetni, de a tanácsi rövid végzés szerint „a folyamodók alaptalan kérelmüktől elmozdítatnak” (1844/1538).

1842. július 22-én ugyanakkor ismét nagy jégeső volt, amely három falu, Miszlóka, Kassaujfalú és Baska határában is súlyos károkat okozott. A helyzet felmérésével megbízott tanácsi hivatalnokok jelentését már július 27-én (!) tárgyalta a tanács. A kiküldöttek azt javasolták, hogy „a kárnak tetemessége miatt a tavaszi vetésből egész- az ősiből azonban csak a járandó kilencednek fele elengedendő legyen” (1842/4229). Ezt követően a városi számvevőszék megbízást kapott, hogy pontosan számolja ki, mennyivel csökkentésük a három falu adóját, majd miután ez elkészült, a javaslatot jóváhagyásra felterjesztették a Kamarához.²² A Kamara beleegyező levele december elején érkezett meg, ami szerint

²² Bár nem tartozik szorosan a jelen vizsgálat tárgyához, érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy a városi gazdálkodás felett milyen szoros ellenőrzést gyakorolt ekkor már a központi kormányzat, jelentősen korlátozva gazdálkodási téren (is) a városi autonómiát, hiszen csakúgy,

a három falu által „szállítandó 96 egész 45/57 búza, 107 rozs, 192 árpa és 146 pozsonyi mérő zab mennyiségének elengedéséhez járul” (1842/6861).

A városi vezetés részéről elsősorban az elmulasztott robotmunka problémája merült fel. 1841. július végén például az uradalmi írnok tett jelentést azokról a kassaujfalusi zselléerekről, akik „az úri munkákra makacsul lett meg nem jelenésük miatt elmarasztaltattak” (1841/3594). Egy másik, 1847-ből származó határozat pedig azoknak „az úri munkára kirendelt és meg nem jelent makacs jobbagyok”-nak a megbírságolásáról rendelkezik, akik a város nyugati oldalán lévő egykori sáncok helyén tervezett sétatér kialakítását célzó építkezésről hiányoztak (1847/1497).

A korábban már idézett 1846/47. évre szóló kimutatás Kassa 15 falva által végzett úri munka mennyiségéről azt mutatja, hogy a parasztok összességében 1412 ígás és 2086 kézi nappal kevesebbet végeztek, mint ami a teljes folyó évi kötelezettség (13385 $\frac{3}{4}$ ígás és 9311 $\frac{1}{2}$ kézi nap) lett volna. Ez a tetemes mennyiségű elmaradás azonban kivételesnek tekinthető. Az oka az 1845-től kibontakozó, Európa más területeit is sújtó ínség. A kedvezőtlen időjárási viszonyok miatti sorozatosan rossz terméseredmények, illetve az ehhez társuló burgonyavész, amely, mint ismert, Írországból vezetett a legnagyobb katasztrófához, Magyarországon mindenekelőtt a gabonában szegény északi területeket sújtotta.²³

Kassa környékén 1846 második és 1847 első felében volt a legválságosabb a helyzet. Az elmaradt robotnapok számáról beszámoló uradalmi felügyelő a kimutatáshoz csatolt 1848. február 21-én kelt levelében arról írt a tanácsnak, hogy a falvakat sújtó éhínség miatt a lakosság legyengült, betegségek ütötték fel a fejüket, és ezért megnőtt a halálozások száma, „sőt mi eddig nemes város jószágaiba nem vala, több telkek elhagyattak, deserta találtattak”. A falvakban uralkodó állapotok miatt azt javasolta, hogy közakarattal a tartozás egy részét engedjék el, más részét pedig tegyék át a jövő esztendőre. A város az előirányzott robotmunka egy részét valóban el is engedte, csakúgy, mint ahogy más földesúri járandóságából is engedett, pontosabban az uradalmi felügyelőknek a falvak állapotáról készített részletes jelentései alapján belátta, hogy behajtásukra nincs lehetőség (1847/1690). Végül soron ezen intézkedéseket is a városnak az a törekvése diktálta, hogy amennyire csak lehet, az uradalmaiban megszervezze, fenntartsa a mezőgazdasági termelést, amihez természetesen elemi érdekei fűződtek. A falusi gazdák ugyanakkor nemcsak a robot és a járandóságok elengedéséért fordultak a tanácshoz mint földesurukhoz, hanem vetőmagot is kértek. Miután az uradalmi tisztek helyszíni szemléi alapján a városi vezetés meggyőződött a parasztok kérelmeinek indokoltságáról, a vetés biztosítására a gazdák között a városi raktárakból többször is vetőmagot, ültetni való burgonyát osztottak szét, „azzal, hogy boldogabb években ugyan azon mennyiségben a városnak vissza térítség”, vagyis kölcsön formájában adtak segítséget (1847/1867, 1847/1886).

mint azt a kassaujfalusi új paplak, illetve kocsma építésénél is láttuk, ebben az esetben sem dönthetett önállóan a városi tanács.

²³ Az éhínségről lásd például Czoch 2009: 165–184; Ungár 1938.

A fenyegető éhínség leküzdése érdekében a kassai tanács szigorúan ügyelt arra is, hogy fenntartsa a rendet mind a városban, mind pedig az uradalmakban. Mindemellett megpróbálta biztosítani a kassai falvak, illetve a város magatehetetlen, nincstelen lakosainak ellátását, miközben igyekezett távol tartani a várostól az „idegen kóborlókat”. Az ínséges időkben a város természetes módon vált a nincstelenek célpontjává. A tanács 1846 októberétől öröklet állított a városba vivő utakra, „hogy az idegen kóborlók és beteg koldusok e városban mind inkább nagyobb számai beköltözésük által könnyen támadható veszedelmes kór-ság e városból elhárítható”, aminek fenntartását 1847 májusában további három hónapra meghosszabbította, egyben pedig az őrség megerősítéséről rendelkezett (1847/3910).

Nem csupán a távolabbi vidékek éhínségtől sújtott népe igyekezett azonban némi alamizsnára, ételre szert tenni a városban, hanem a kassai uradalmak szegényei is. A tanács őket is visszaparancsolta falujukba, de róluk ugyanakkor igyekezett gondoskodni. Egy 1847 februárjában kelt tanácsi határozatban a következőt olvashatjuk:

„Tapasztaltván hogy e város uradalmi helységek telkes és zsellér jobbágjai közül többen lakhelyüket odahagyván e városban gyermekeikkel koldulás végett csavargó szoktanak, e végből Rimanóczy Ferenc polgármester és Polinszky Alajos uradalmi ügyelő utasítatnak, hogy az uradalmi helységeket a koldulás örve alatt é városbani csavargások testi büntetés terhe alatt szoros eltiltásával szemmel tartatván, az illető bírák kötelességükké tegyék, miszerint a valódi, és koldulás nélkül élelmüket felnem tartható szegény családokat lelki ismeretesen a gazdasági biztóságnak további rendelkezés végett hetenkint bemondani tartozának” (1847/1281).

A városvezetés tehát igyekezett pontos képet alkotni a falvaiban kialakult helyzetről. Az ezzel megbízott egyik gazdasági tiszt jelentéséhez csatolva fennmaradt egy levél, amelyben Hámor község bírái a következőképp fordultak a városhoz:

„Miatán a világ teremtőjén kívül nincsen más oltalmunk, gyámolónk kitül nagy inségünkbe segítséget várhatnánk, kibem reménységünket helyezhetnénk, egyedül a Tekintetes, Nemes Tanácshoz, mint leg kegyesebb örökös Földes Urainkhoz, leg mélyebb alázatossággal lábaikhoz leborúlva folyamodunk Hámor helységének jobbágjai, mint telkesek, úgy zsellérek, mind közönségesen: akik ezen mostoha szűk üdőben olly nagy szűkölködésbe küszködünk, hogy nagyobb része közzülünk már az vonó marháinkból is kifogyván- kenyér és takarmány dolgába olly annyira szűkölködvén, hogy ha az tekintetes földes Uraság mi rajtunk szomorú jobbágyain könyörölni nem méltóztatik, mindnyájan tavaszig éhen ki halni kintelenek leszünk” (1847/1690).

A városi tanácsnak egy 1848 tavaszán a felsőbb kormányzervekhez írt összefoglaló jelentéséből, amelyben az éhínség elhárítására tett intézkedéseit foglalta össze, az derül ki, hogy az éhhalál fenyegetését valóban sikerült is elhárítaniuk (1848/2215). A segélyre vonatkozó tényleges igények felmérése után a városi adminisztráció megszervezte a rendszeres élelemosztást a falvakban. Az e célra főzetett úgynevezett rumfurti levest a helybeli lelkészek és falusi bírák felügyelete alatt szolgálták ki a lakásuknál azoknak, „akik betegségük vagy elaggott koruk miatt nem képesek maguknak ételt főzni” (1847/1559).²⁴

* * *

A város intézkedéseit a kialakult válságos helyzetben tehát mindenekelőtt a gazdasági racionalitás vezérelte, amibe azonban ténylegesen beleveggyültek a környörületesség és a gondoskodás motívumai is: Kassa vezetése a számító, érdekeit felmérő, egyben a rábízott alattvalókról felelősséggel, atyáskodó módon gondoskodó földesúr képében tűnik fel. Ez azonban nem csupán az éhínség időszakában, hanem végigtekintve az elemzett határozatok során, általánosabban is elmondható a városról mint földesúrról. A városi tanácsnak a paraszttal szembeni magatartását a szigorúság és a következetesség jellemezte, de semmiképpen sem a zsarnokoskodás. Saját jól felfogott érdekei szerint igyekezett minél eredményesebben működtetni a rendszert. A parasztság a maga részéről igyekezett réseket találni e rendszeren, a maga hasznára fordítani az ellenőrzés hatékonyságának hiányosságait vagy a földesúr környörületességét, és amennyire lehetett, próbálta tágítani a mozgásterét.

Az 1848. évi törvények, a jobbágyfelszabadítás természetesen alapvetően hatott a fentiekben bemutatott kapcsolatrendszerre, amelynek részletes elemzése további vizsgálatokat igényel. Mindenesetre, ennek a sajátos falu–város kapcsolatnak a további alakulására nézve érdemes felidézni egy olyan, önmagában véve apró eseményt, amely ugyanakkor jól érzékelteti, hogy a régi beidegződésekből következő folyamatosság és a makroszintű változások hatása miként keveredett a helyi szinten, és ezáltal hogyan formálódott tovább falu és város viszonya. 1848 őszén ugyanis a miszlókai paraszttok, ezúttal immár a plébánosuk közbenjárása nélkül, a korábbi hosszú évek gyakorlata alapján ismét Kassához fordultak, hogy a szegények részére az uradalmi erdőből adományozzon nekik koporsóra való fát. A tanács ekkor úgy döntött, hogy „a legújabb törvény értelmében az úrbéri viszonyok megszüntetvén, a folyamadónak kérelmük nem teljesíthető” (1848/5157). A falusiak azonban két hónap múlva megismételték kérésüket. A városi tanács pedig ezúttal azt határozta, hogy helyt ad a kérelemnek, csak hogy a koporsófát immár nem ingyen utalta ki, hanem „az idegenekre megszabott ár lefizetése mellett” ítélte meg (1848/6649).

²⁴ A rumfurti leves, amit „szegények levének” is neveztek, hagymából, burgonyából, árpadarából, disznózsírból, borsóból, paszulyból állt, ecettel, sóval, borssal és „borostyán falevéllal” fűszerezték, és több órán át sűrű péppé főzték. Lásd Czoch 2009: 176.

FORRÁSOK

Archív Mesta Košice (AMK)

Liber Neoconciuium. Supplementum H. III/2. Civ.3.

Stredna Manipulácia. Magistrátny súd (J). *Tanácsülések Jegyzőkönyve*. 1840-től.

Stredna Manipulácia. *Választott község üléseinek jegyzőkönyve*, 1846.

Učtáren a pokladnica (UP)

Rationes Cassae Cameraticae liberae ac Regiae Civitatis Cassoviensis pro Anno Militari 1843/44 confecta.

Rationes Cassae Cameraticae liberae ac Regiae Civitatis Cassoviensis pro Anno Militari 1844/45 confecta.

Henszlmann Imre 1846: Kassa sz. kir. város. *Magyarföld és népei. Föld- és népisme, statisztikai és történeti folyóirat* 1. füzet, 15–20.

Hetilap. Encyclopedikus tartalmú folyóirat különös tekintettel a közgazdászatra, műiparra és kereskedelemre. 1848.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Budapest.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piacörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.

Benda Gyula 1981: Fényes Elek forrásai. *Agrártörténeti Szemle* (23.) 3–4. 365–380.

Czoch Gábor 1997: Városlakók és polgárok. Kassa társadalmi a XIX. század első felében. (Kandidátusi értekezés.) Budapest.

Czoch Gábor 2009: „A városok szíverei”. *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony.

Fényes Elek 1837: *Magyar Országának 's a' hozzá csatolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. III. köt. Pest.

Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára*. Pest.

Granasztói György 2012: *A városi élet keretei a feudáliskori Magyarországon. Kassa társadalmi a 16. század derekán*. Budapest.

Gyalay Mihály 1989: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest.

Kazinczy Ferenc 1979: Magyarországi utak. Kassa. In: Szauder Mária (vál. és jegyz.): *Kazinczy Ferenc művei*. I. kötet. Budapest, 547–554.

Kállay István 1989: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848*. Budapest.

Kállay István 1996: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest.

Kórmíves Tibor 2010: „Búcsú a latin nyelvtől”. A kassai közigazgatás nyelvváltása 1840-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (12.) 2. 95–106.

Rónai András 1989: *Térképezett történelem*. Budapest.

Tutkó József 1861: *Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa.

Ungár László 1938: Az 1845–47. évi felvidéki éhínséggel kapcsolatos intézkedések Pesten és Budán. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 6. Budapest, 170–179.